

A. van Gijsen, *Joos Balbian en de steen der wijzen. De alchemistische nalatenschap van een zestiende-eeuwse arts* (Antwerpse Studies over Nederlandse literatuurgeschiedenis IX; Antwerpen: Peeters, 2004, viii + 258 blz., € 40,-, ISBN 90 429 1444 0).

In dit boek laat Annelies van Gijsen de lezer voor het eerst kennismaken met de bankier en arts Joos Balbian, die in 1553 in Aalst werd geboren, en in 1616 overleed in Gouda. Joos hield zich voornamelijk uit liefhebberij intensief bezig met de alchemie. Gedurende een reeks jaren verzamelde hij op dit gebied een groot aantal teksten in verschillende talen. Hij gebruikte daarvoor (oude) handschriften maar ook eigentijdse drukken. Balbian bracht de traktaten bijeen in een handschrift dat nu onder de signatuur Sloane 1255 in de British Library in Londen wordt bewaard. Uit dit materiaal stelde hij in 1599 twee gedrukte bundels samen.

Het boek van Van Gijsen bestaat uit drie delen: een inleidend deel over het leven van Balbian en zijn visie op de alchemie; een bloemlezing uit het Londense handschrift; en een deel met bijlagen. De bedoeling van de auteur met dit boek is vooral om de lezer ‘een eerste ontmoeting met de alchemie’ te bieden (Woord vooraf, 1). Daarin is ze zeker geslaagd. Van Gijsen schrijft met flair, en is duidelijk zeer betrokken bij haar onderwerp.

Het meest fascinerende maar minst toegankelijke deel is de bespreking van enkele kernbegrippen uit de laatmiddeleeuwse alchemie en Balbians opvattingen daarover. Uit de samenstelling van zijn verzamelhandschrift blijkt dat één specifieke alchemistische leer voor Balbian centraal stond, de zogenoemde ‘alleen-mercurius-theorie’, waarbij geprobeerd werd om kwik (de ‘mercurius’) te vervolmaken tot goud. Dit deel is lastig te begrijpen. Middeleeuwse alchemie is van nature al duister (en wil dat ook zijn), maar het is juist hier dat Van Gijsen naar de lezer toe tekort schiet. Zij is ingelezen en op de hoogte, maar ze betreft haar lezers er niet bij. Kenmerkend zijn in dit geval de pagina’s 25-26, waar Van Gijsen spreekt over het intrigerende ‘Raadsel van Agathodaimon.’ De oplossing van dit raadsel ligt in de zogenoemde getalswaarden van de woorden. Maar hóe dat dan werkt, wordt niet uitgelegd — de lezer mag ernaar raden. Zelf weet ze het blijkbaar wel (vergelijk noot 25, pagina 26), maar ze houdt het voor zichzelf — net als de alchemisten deden.

De bloemlezing bestaat uit een selectie van vierentwintig teksten en fragmenten uit Balbians handschrift. Van Gijsen heeft daarbij vooral geselecteerd op inhoud, maar wil ook ‘een indruk ... geven van de variatie in taal en type teksten.’ (65) Iedere tekst heeft enkele vaste onderdelen: een inleiding, de editie, een vertaling, en een commentaar. Heel goed is in deze bloemlezing de manier waarop de teksten worden voorzien van een vertaling. Alle teksten zijn namelijk vertaald, of het nu om Latijn, Frans of Middelnederlands gaat. Dit is voor het Middelnederlands wat minder gebruikelijk, maar werkt prima.

In één van de bijlagen wordt het handschrift van Joos Balbian uitvoerig beschreven. Het is een typisch verzamelhandschrift: het bestaat uit een grote hoeveelheid teksten, die voor wat betreft de vorm (proza of rijm), de taal, de lengte, en de uitwerking van het onderwerp erg verschillen. Wel hebben ze hun onderwerp gemeen: de alchemie, en dan vooral de mercuriusbewerking. De rest van deze bijlage bestaat uit liefst twee inhoudsoverzichten. De eerste is verkort en biedt in een oogopslag een overzicht van de belangrijkste teksten in het handschrift. Dit wordt gevolgd door een zeer uitvoerig inhoudsoverzicht van het complete handschrift met informatie over titels, incipits en

explicit, en verwijzingen naar de belangrijkste literatuur. Bovendien worden ook Balbians gedrukte werken hier beschreven. Het boek wordt afgesloten met een degelijk register.

Het enthousiasme van Van Gijsen voor haar onderwerp kan niet verhullen dat het boek ontsierd wordt door een groot aantal onnodige fouten en slordigheden. Ik beperk me tot enkele kenmerkende. Veel woorden zijn regelrecht verkeerd gespeld, bijvoorbeeld 'october' (3, 168), 'tractaten' (28), 'prozatractaat' (79) en 'convooi' (168). Met name de bibliografie is het zwakste deel. Het vertoont te veel gebreken om recht te doen aan de rest van het boek. Zo valt de onhandige vormgeving op: de in de voetnoten toegepaste verwijzingen worden gevolgd door de volledige titelbeschrijving. Beide zijn echter krampachtig in twee kolommen ondergebracht. Zodra de namen in de verwijzingen dan ook te lang uitvallen, lopen ze door in de titelbeschrijvingen, en dat zorgt voor een onnodig onoverzichtelijke opmaak.

Bovendien worden er in de bibliografie voortdurend andere verwijzingen gegeven dan in de voetnoten. In de noten wordt naar de bibliografie verwezen door middel van de naam van de auteur of editeur plus het jaar van publicatie. Enige consequentie in de schrijfwijze is daarbij soms ver te zoeken: 'Dewalcke 1866' (8, noot 13) wordt in de bibliografie 'Dewalque' (246); 'Desprez 1963' (13, noot 31) wordt 'Desprets' (246). Één van de duidelijkste gevallen van inconsequentie betreft de verwijzing naar het fameuze standaardwerk van Lynn Thorndike, *A history of magic and experimental science*. In de verwijzing in de bibliografie zijn hierbij de jaren vergeten: 'Thorndike' in plaats van 'Thorndike 1923-1958.' (250) Maar in verwijzingen in voetnoten maakt Van Gijsen het nog bonter: 'Thorndike III' (31, noot 44); 'Thorndike HMES II' (141, noot 1); en 'HMES III' (96, noot 6) — hoe kan de lezer van deze laatste noot weten dat het het werk van Thorndike betreft, als hij of zij dat niet kent?

Verder wordt in de voetnoten gerefereerd aan titels die in de bibliografie geheel ontbreken, zodat het erg lastig wordt om deze verwijzingen te controleren: 'De Chalmot 1798' (8, noot 13); 'Gratarolo 1561' en 'Heines 1958' (87); 'Rietema 1980.' (192) Dit zijn maar enkele voorbeelden uit vele. Het maakt de indruk dat deze titels pas op het laatste moment zijn toegevoegd, en niet meer in de bibliografie konden worden opgenomen.

Ook anderszins ritselen zowel de bibliografie als de voetnoten van de onnauwkeurigheden en onvolkomenheden. Ik volsta nog met een typerend voorbeeld. Er zullen heel weinig lezers zijn die de afkortingen HMGOG en VMGOG (onder andere op pagina 245) direct herkennen als *[Ver]Handelingen van de Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*. Omdat er van dergelijke afkortingen voorafgaand aan de bibliografie geen lijst wordt gegeven, had de naam in deze gevallen voluit moeten worden vermeld. Van Gijsen heeft naar mijn mening veel te weinig empathie met de lezer. Ze is zeer betrokken bij haar onderwerpen en bijzonder deskundig, maar die betrokkenheid geldt niet haar lezer. Ze is als het ware te ongeduldig, alsof ze zichzelf niet de tijd gunt om haar bevindingen aan de lezer uit te leggen. Voort gaat het, op weg naar nieuwe vergezichten!

Eén van de uitgegeven teksten (nummer 13 in de bloemlezing) draagt de intrigerende titel *Van zaad tot vrucht, van vrucht tot zaad*. In deze tekst wordt beschreven hoe alles waar de alchemisten zo hard naar zoeken zijn oorsprong vindt in de mercurius. De imperfecte mercurius is het zaad, waaruit alle andere stoffen voortkomen. En op hun beurt

zorgen zij weer voor perfectionering van de mercurius, waarmee de cirkel rond is. Het is een mooi beeld dat prima aansluit bij de opzet en uitvoering van het boek zelf. Want keer op keer geeft Van Gijsen aan hoezeer ze zich bewust is van de beperkingen van haar onderzoek, en hoeveel er nog gedaan moet worden; de bloemlezing is slechts een opstap naar verder onderzoek. Na deze eerste kennismaking met de persoon van Joos Balbian en zijn werk is dat nu echt iets om naar uit te kijken!

Erwin Huizenga

A. Th. van Deursen, *De last van veel geluk. Geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam: Bert Bakker, 2004, 373 blz., € 35,-, ISBN 90 351 2627 0).

Kenners van de zeventiende eeuw zullen in het nieuwste boek van Van Deursen niet veel nieuws aantreffen. Al is ook dit boek weer een genot om te lezen, puntig geschreven en vaak ook weer verrassend in het doorbreken van gemakzuchtige vooroordelen, het verhaal is bekend en de interpretaties zijn vertrouwd. En dat was ook precies de bedoeling. Van Deursen had geen behoefte om een compleet nieuwe visie op de tijd van de Opstand en de Gouden Eeuw te presenteren. De vraag van de uitgever was een boek over deze periode dat voor een breed publiek toegankelijk zou zijn en de auteur heeft graag aan die vraag voldaan. Wij weten hoezeer hij het betreurt dat in het onderwijs het vak geschiedenis naar de marge is verdreven, hoe daarbij het traditionele verhaal over de vaderlandse geschiedenis in het gedrang is gekomen en hoe daardoor een element verloren is gegaan dat altijd een wezenlijke betekenis heeft gehad voor de Nederlandse cultuur. Om daar enig tegenwicht aan te bieden heeft hij bewust een traditioneel overzicht van de vaderlandse geschiedenis geschreven, inclusief de bekende voorvallen en namen — inclusief het turfschip van Breda en de boekenkist van Hugo de Groot. Soms lijkt het wel of we te maken hebben met een leesboek over de vaderlandse geschiedenis dat bestemd is voor de inburgeringscursus voor nieuwe Nederlanders. Want zelfs al geeft Van Deursen toe dat de heldenverhalen over Kenau Simonsdr. Hasselaar apocrief zijn, deze vrouw wordt wel vermeld, opdat iedereen weet wat een Kenau is. Maar in ieder geval past het boek geheel in de trend van de laatste jaren om het traditionele geschiedverhaal weer op te poetsen en zelfs in beknopte vorm te canoniseren. In dat licht bezien is het boek zonder meer geslaagd te noemen. Het kan zijn dat het niveau hier en daar toch net te hoog is. Zoals wel vaker bij Van Deursen veronderstelt hij, bij alle eenvoud die hij uitstraalt, toch kennis die menigeen niet zal hebben. Terwijl hij helder uiteenzet hoe de commissies, conferenties en besognes van de Staten Generaal werkten, laat hij de machtsvorming op lokaal-stedelijk niveau enigszins in het duister, zodat voor de niet ingevoerde lezer de weg naar het volkomen doorzien van de machtsverhoudingen in de Republiek toch geblokkeerd blijft. Maar de lezers zullen er niet mee zitten; het zal hun ook niet opvallen dat de verantwoording in de noten nogal summier en willekeurig is en dat de literatuurlijst laten we zeggen wat lacuneus is. Zij zullen het gevoel hebben wel degelijk op maat bediend te zijn.

zorgen zij weer voor perfectionering van de mercurius, waarmee de cirkel rond is. Het is een mooi beeld dat prima aansluit bij de opzet en uitvoering van het boek zelf. Want keer op keer geeft Van Gijsen aan hoezeer ze zich bewust is van de beperkingen van haar onderzoek, en hoeveel er nog gedaan moet worden; de bloemlezing is slechts een opstap naar verder onderzoek. Na deze eerste kennismaking met de persoon van Joos Balbian en zijn werk is dat nu echt iets om naar uit te kijken!

Erwin Huizenga

A. Th. van Deursen, *De last van veel geluk. Geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam: Bert Bakker, 2004, 373 blz., € 35,-, ISBN 90 351 2627 0).

Kenners van de zeventiende eeuw zullen in het nieuwste boek van Van Deursen niet veel nieuws aantreffen. Al is ook dit boek weer een genot om te lezen, puntig geschreven en vaak ook weer verrassend in het doorbreken van gemakzuchtige vooroordelen, het verhaal is bekend en de interpretaties zijn vertrouwd. En dat was ook precies de bedoeling. Van Deursen had geen behoefte om een compleet nieuwe visie op de tijd van de Opstand en de Gouden Eeuw te presenteren. De vraag van de uitgever was een boek over deze periode dat voor een breed publiek toegankelijk zou zijn en de auteur heeft graag aan die vraag voldaan. Wij weten hoezeer hij het betreurt dat in het onderwijs het vak geschiedenis naar de marge is verdreven, hoe daarbij het traditionele verhaal over de vaderlandse geschiedenis in het gedrang is gekomen en hoe daardoor een element verloren is gegaan dat altijd een wezenlijke betekenis heeft gehad voor de Nederlandse cultuur. Om daar enig tegenwicht aan te bieden heeft hij bewust een traditioneel overzicht van de vaderlandse geschiedenis geschreven, inclusief de bekende voorvallen en namen — inclusief het turfschip van Breda en de boekenkist van Hugo de Groot. Soms lijkt het wel of we te maken hebben met een leesboek over de vaderlandse geschiedenis dat bestemd is voor de inburgeringscursus voor nieuwe Nederlanders. Want zelfs al geeft Van Deursen toe dat de heldenverhalen over Kenau Simonsdr. Hasselaar apocrief zijn, deze vrouw wordt wel vermeld, opdat iedereen weet wat een Kenau is. Maar in ieder geval past het boek geheel in de trend van de laatste jaren om het traditionele geschiedverhaal weer op te poetsen en zelfs in beknopte vorm te canoniseren. In dat licht bezien is het boek zonder meer geslaagd te noemen. Het kan zijn dat het niveau hier en daar toch net te hoog is. Zoals wel vaker bij Van Deursen veronderstelt hij, bij alle eenvoud die hij uitstraalt, toch kennis die menigeen niet zal hebben. Terwijl hij helder uiteenzet hoe de commissies, conferenties en besognes van de Staten Generaal werkten, laat hij de machtsvorming op lokaal-stedelijk niveau enigszins in het duister, zodat voor de niet ingevoerde lezer de weg naar het volkomen doorzien van de machtsverhoudingen in de Republiek toch geblokkeerd blijft. Maar de lezers zullen er niet mee zitten; het zal hun ook niet opvallen dat de verantwoording in de noten nogal summier en willekeurig is en dat de literatuurlijst laten we zeggen wat lacuneus is. Zij zullen het gevoel hebben wel degelijk op maat bediend te zijn.